

God as the Criterion of Morality and its Relationship with the Concept of Bildung in Fichte's Later Thought

Farzad Kiani ·

Ph.D. in Philosophy of Education, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Parvaneh Valavi

Associate Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Sayyid Jalal Hashemi

Assistant Professor in the Department of Educational Sciences, Department of Educational Sciences and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Masoud SafaieMoqaddam

Professor in the Department of Educational Sciences, the Department of Educational Sciences and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Abstract

Fichte, in his later philosophy, by establishing God as the criterion of morality, wants to form a link between morality and Bildung, which will lead to excellence and prosperity in people's lives. In order to get rid of Cartesian dualism and unlike Spinoza, who considers nature to be the essence of everything, Fichte considers God or "one" to be a pure existence that manifests life in the world with the light it shines on existence. In fact, for Fichte, God is seen in the emanation of that simple light that can reveal life and harmony in existence while being absolute. Basically, late Fichte considers the life and unity formed in the world to be dependent on God or absolute light. As a result, if people want to be united as "one" in life, they must achieve unity through a bildung, whose axis is morality. In principle, the creation of comprehensive unity and the understanding of God as the criterion of morals and the creator of life are two main vocations of man in Fichte's late philosophy. The main goal of the article is to clarify to what extent Fichte's ontological turn from the centrality of subjectivity to God was influential in his redefinition of the concept of Bildung as a universal unity.

Keywords: God; Moral; Bildung; infinity; light.

* **Corresponding Author:** farzadkiani84@gmail.com

How to Cite: Kiani, Farzad; Valavi, Parvaneh; Hashemi, Sayyid Jalal & SafaieMoqaddam, Masoud, (2024). God as the Criterion of Morality and its Relationship with the Concept of Bildung in Fichte's Later Thought, *Hekmat va Falsafeh*, 20 (78), 187-210.

DIO: [10.22054/wph.2024.77502.2216](https://doi.org/10.22054/wph.2024.77502.2216)

1. Introduction

The focus of Fichte's thought throughout his intellectual period is nothing but confrontation with contradiction to reach the absolute. In his first period of thinking at the University of Jena, Fichte tries to redefine the nature of knowledge, looking for how to eliminate the dualism in Kant's philosophy. This issue is prioritized for Fichte because unity and harmony, either in the form of an individual or interpersonal, are related to the truth of humans, because, in duality, neither unity nor the absolute can be reached. In general, the *Wissenschaftslehr* 1796 is based on a main axis, which is that I is the absolute subject, and the foundation of science must be defined by me. But Fichte changes the focus of his later thinking from the absolute me to God or absolute being.

When faced with the question of how the absolute manifests itself, Fichte answers that the absolute appears in two ways: one in itself and the other in knowledge. The absolute is a truth that is neither found in the object nor objectified also the absolute should not be sought outside of the absolute. Therefore, we must say that absolute understanding is impossible for humans through concepts and knowledge. If we consider science as the knowledge of absolute existence, but because the meaning and concept of absolute being do not fully reach human consciousness, as a result, human beings cannot attain true knowledge of absolute. For this reason, Fichte calls being "God," but he hastens to add that God is not himself a being, but rather the pure light through which we come to know it (Hoeltzel, 2019: 458). In order to get rid of Cartesian dualism and unlike Spinoza, who considers nature to be the essence of everything, Fichte considers God or "one" to be a pure existence that manifests life in the world with the light it shines on existence. In fact, for Fichte, God is seen in the emanation of that simple light that can reveal life and harmony in existence while being absolute. Basically, late Fichte considers the life and unity formed in the world to be dependent on God or absolute light. The later Fichte attributes to the absolute a manner of externalization through which absolute being, in addition to and as an alternative to its inwardness or immanence, acquires externality and eminence ('eminent form of existence'; GA II/8: 148). (Zöller, 2016: 152).

For this reason, Fichte follows this issue in his philosophy that to enter the concept of God, it is better to search for it in the form of moral life. God is the shaper of life in this world, so an ethical life can lead a person to the single truth throughout his life. We are facing an absolute reference in morals and freedom. In fact, in line with the link between moral life and human education, it should be said that the end of higher morality is to form mankind according to its destination, namely, to approach as closely as

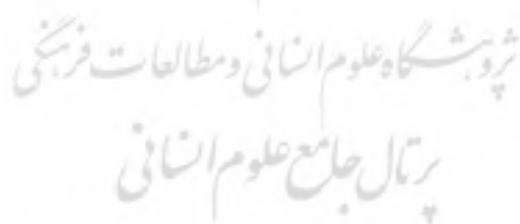
possible the image of the divine inner essence (Breazeale, 2018:124). Moral life and collective education in the general dimensions can be an effort to know the absolute truth in this world.

2. Methodology

The documentary-analytical method is used in this article. With the help of this method, the main concepts of Fichte's late philosophy have been explained in the discussion of the philosophy of education. Also, God's relationship with moral life and its impact on the process of educating people has been determined.

3. Conclusion

If I want to explain Fichte's solution in the field of cosmopolitan education and its connection with the absolute and moral, it should be said that in his opinion, in the first stage, the primary model is built through the education of the German nation as a model. In the next stages, other nations will follow this exemplary nation as a pure unity. They shape cosmopolitanism. This is Fichte's final solution for the manifestation of unity in the form of moral life in general dimensions. The concept of God in late Fichte does not only refer to a being but also implies the divine sovereignty of the world through the law of ethics. As a result, from this point of view, the truth of the moral thing becomes meaningful in the form of universal unity through the Bildung process.

خدای به مثابه معیار امر اخلاق و نسبت آن با مفهوم بیلدونگ در اندیشه متأخر فیثته

دانش آموخته دکترای فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

فرزاد کیانی

پروانه ولوی

سید جلال هاشمی

مسعود صفایی مقدم

چکیده

فیثته در فلسفه متأخرش با مبنا قرار دادن خدا در مقام معیار امر اخلاق، می‌خواهد یک پیوندی میان اخلاق و بیلدونگ شکل دهد که باعث تعالی و شکوفایی افراد در زندگی شود. فیثته برای رهایی از ثنویت دکارتی و برخلاف اسپینوزا که جوهر همه چیز را طبیعت در نظر می‌گیرد، خدا یا واحد را وجود نابی می‌داند که با نوری که بر هستی می‌تاباند زندگی را در عالم پدیدار می‌کند. در واقع برای فیثته خدا در برون شدگی خود نوری بسیط است که این نور می‌تواند در عین مطلق بودن زندگی و هارمونی را در هستی آشکار کند. اساساً فیثته متأخر زندگی و وحدت شکل گرفته در عالم را وابسته به خدا یا همان نور ناب می‌داند. در نتیجه اگر انسان‌ها در زندگی می‌خواهند همانند واحد در وحدت قرار گیرند باید به وسیله یک بیلدونگ به اتحاد برسند که محور آن امر اخلاقی است. در اصل ایجاد وحدت فراگیر و فهم خدا در مقام معیار امر اخلاقی و خالق زندگی دو رسالت اصلی انسان در فلسفه متأخر فیثته است.

واژه‌های کلیدی: خدا، اخلاق، بیلدونگ، بی‌کرانگی، نور.

مقدمه

محور اندیشه فیشته در تمام دوران فکری خود امری جزء از میان برداشتن تضاد برای رسیدن به امر مطلق نیست. در دوره متقدم تفکرش در دانشگاه ینا، فیشته تلاش می کند در بازتعریف ماهیت دانش در حقیقت به این موضوع پردازد که چگونه می توان دوآلیسم موجود در فلسفه کانت را از میان برداشت. این موضوع از این جهت برای فیشته در اولویت قرار می گیرد که وحدت و هارمونی چه در شکل درون فردی و یا میان فردی^۱ مرتبط با حقیقت هستی است زیرا اساساً در ثنویت نمی توان نه به وحدت رسید و نه به امر مطلق. به طور کلی کتاب آموزه علم^۲ ۱۷۹۶ بر مبنای یک محور اصلی بنا شده که آن انسان در مقام سوژه مطلق است و بنیان علم باید در نسبت با او تعریف شود، اما برای رسیدن به این سوژه مطلق به عنوان سرمنشأ علم در مرحله نخست لازم است دوگانگی نظر و عمل در فاعل شناخته شده از میان برداشته شود؛ بنابراین فیشته می خواهد در تعریف ماهیت دانش به سوژه ناب به عنوان بنیان گذار علم بازگردد تا از این طریق وحدت هستی را نمایان کند. البته این تضاد در قوای شناخت به عنوان عاملی که وحدت را در ساختار معرفت انسان دچار مشکل می کند پیش از فیشته مورد توجه خود کانت هم قرار گرفته بود. در واقع کانت می خواهد از طریق امر زیبایی شناختی به قوای انسان یک وحدت و انسجام ببخشد. بر این اساس کانت زیبایی شناسی را پیونددهنده عالم ایده و ابژه در نظر می گیرد که در آن قوای مرتبط با امر زیبا با یکدیگر در یک بازی^۳ قرار دارند. بازی در قوا به سبب ایجاد هارمونی در انسان عامل برانگیختگی قوه ذوق در فاعل شناسنده امر زیباست.

از آن جهت که بنیان فلسفه نخستین فیشته بر انسان استوار است، در واقع او می خواهد به این موضوع پردازد که «انسان چیست و چگونه می تواند خصوصیات واقعی خود را بفهمد و تحقق ببخشد. در حقیقت بیلدونگ پاسخی روشن به این پرسش است» (Breazeale, 2016: 141). لازم به ذکر است فیشته مسئله هارمونی را در اندیشه متقدم خود می خواهد بر اساس اصل

1. Inter-Subjectivity

۲. Wissenschaftslehr

۳. Play

سوپرکتیویته حل کند. زمانی که فیثسته متقدم در کتاب آموزه علم از واژه کردوکار^۱ در بیان حقیقت وجودی انسان استفاده می‌کند در واقع به دنبال این امر است که یک هارمونی و پیوندی میان بعد نظری و عملی انسان به وجود آورد تا در نهایت سوژه مطلق را پایه‌گذاری کند. به این معنا که چگونه من (I) در مقام عمل در هستی دست به کنشی بزنم که در ناب‌ترین شکلش مقید به هیچ قید بیرونی نباشم. باید موضوع را مشخص کنیم که نقطه شکل‌گیری سوژه مطلق در همین برداشت فیثسته نهفته است که چگونه سوژه در مقام یک باشنده بدنمند در هستی عمل خودش را به سمت آگاهی هدایت کند تا عمل و آگاهی در او در یک هارمونی و وحدت قرار گیرد، اما بنیان نهادن حقیقت با محوریت یک سوپرکتیویته محض در فلسفه نخستین فیثسته موردنقد متفکران هم‌دوره او قرار می‌گیرد. به‌طور مثال شلگل در نقد خود به فیثسته بر این امر تأکید دارد که انسان را باید جزئی از مطلق دانست و نه تمامیت مطلق و نمی‌توان همه هستی را به آگاهی انسان فروکاست. آگاهی در مطلق قطعاً آگاهی در انسان نیست بلکه آگاهی است که همه چیز از آن شکل می‌گیرد بنابراین باید بین آگاهی مطلق و آگاهی انسان که حالتی سوپرکتیویته دارد، تمایز قائل شویم و آگاهی انسان را در نسبت با آگاهی مطلق فهم کنیم. یک قاعده نخستین که همان من مطلق است نسبتی با امر مطلق ندارد زیرا یک قاعده فلسفی، مطلق بی‌کران را کرانمند می‌کند. در نتیجه مطلق باید در دل مطلق باشد و مشکل اساسی مفهوم یک اصل غیرمشروط این است که اگرچه خود به‌صورت غیرمشروط سیستم را پایه‌گذاری می‌کند اما تمام اصول بعدی از آن سرچشمه می‌گیرد اما خود آن خارج از حدود و عناصر (آن سیستم) قرار دارد (Nassar, 2013: 92). باید گفت نقدها به فلسفه فیثسته بر این مبناست که وحدتی که او در سوژه ناب شکل داده است در حقیقت نمی‌تواند در مقام مطلق قرار گیرد زیرا در برگیرنده تمام هستی نیست. اساساً مطلق باید یک هارمونی و انسجام میان تمام اجزاء هستی باشد و نه فقط سوژه شناسنده. در نهایت فیثسته با توجه به این نقدها یک وجود مطلق را محور فلسفه خود قرار دهد که هستی و زندگی از آن سرچشمه گرفته باشد و درعین حال در ناب‌بودگی آن هم خللی ایجاد نشود. در نتیجه به این دلیل «خدا بر من تقدم پیدا می‌کند زیرا انسان تنها تصویری از خداست. فیثسته اغلب از به‌کارگیری واژه خدا اجتناب می‌کند و اولویت را به (واژه‌هایی مثل) مطلق، هستی، زندگی و واحد می‌دهد»

۱. Tathandlung

235: 2020). Bykova, 2020). سرانجام فیثسته محور تفکر متأخرش را از من مطلق به خدا تغییر می‌دهد که با اینکه سرمنشأ زندگی است اما هیچ‌وقت از حالت مطلق خارج نمی‌شود. در اصل ضرورت دارد این نکته را بگوییم برای فیثسته متأخر «اراده ناب، قانون فراگیر اخلاق، خدا و وجود (مطلق) یکی هستند» (Breazeale, 2018: 108).

اما آن چیزی که در این چرخش معرفت‌شناسانه در مورد موضوع این مقاله اهمیت دارد تأثیر این امر در بازتعریف مفهوم بیلدونگ در اندیشه فیثسته است. در واقع خود فیثسته در کتاب خطا به هایی به ملت آلمان مستقیماً به تبیین ابعاد تفکر هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی اش در فرموله کردن نظام تعلیم و تربیت متأخرش نمی‌پردازد اما در این نوشته سعی می‌شود که ارتباط مفهوم بیلدونگ با بنیان‌های معرفت‌شناسی فلسفه فیثسته را مشخص کنیم. در این راستا ابتدا به تبیین و نقد ماهیت خدا یا وجود مطلق در اندیشه فیثسته می‌پردازیم و در مرحله بعد با تعریف مفهوم بیلدونگ، رابطه این امر را با زیست اخلاقی و وجود مطلق (۱) روشن می‌کنیم. در این مقاله از روش تحلیلی - توصیفی در بیان دیدگاه فیثسته استفاده می‌شود تا به کمک این روش نسبت زیست اخلاقی خدامحور را با امر بیلدونگ در فلسفه متأخر فیثسته بررسی کنیم.

۱- خدا و نسبت آن با زندگی اخلاقی

همان‌طور که در مقدمه بحث مطرح شد فیثسته متأخر می‌خواهد محوریت تفکر خود را بر وجود مطلق قرار دهد که فراتر از یک سوژ کتیویته محض باشد. در واقع انسان به‌عنوان موجودی آگاه در طبیعت جایگاه پایین‌تری از وجود مطلق به‌عنوان حیات‌بخش هستی پیدا می‌کند، بنابراین وظیفه انسان در مقام فاعل شناسنده این است که به حقیقت موجود در هستی آگاهی پیدا کند و عمل خود را منطبق با مبانی اخلاقی که ریشه در وجود مطلق دارد فعلیت ببخشد. در اصل باید به این نکته اذعان کرد پیوندی میان مطلق اسپینوزا با مطلق شلینگ، که جمع آگاهی و طبیعت است، در کنار محوریت مفهوم زندگی در فلسفه یاکوبی و مفهوم نور به‌عنوان عامل صورت‌بخش و خلق‌کننده زندگی در فیلسوفان نئوآفلاتونی را به صورت یکجا می‌توان در اندیشه متأخر فیثسته دید. فیثسته در این چرخش هستی‌شناسانه این امر را جستجو می‌کند که در کنار توجه به نقدها به فلسفه نخستین خود

بنیان ایده آلیستی را در تفکر متأخرش حفظ کند. در واقع مونیزم^۱ اسپینوزایی در به وحدت رساندن جواهر دکارتی به وسیله طبیعت این بار به وسیله وجود مطلق یا خدای فیشته دوباره ظهور می‌کند. خدا را باید وجودی دانست که همانند سوپراکتیویته محض در مرکز فلسفه قرار می‌گیرد اما با این تفاوت که با در نظر گرفتن چنین خدایی دیگر لازم نیست جهان بیرونی به وسیله سوژه محض مصادره شود. بر این مبنا فیشته در تفکرات دوران برلین خود طبیعت را از منظر وجود مطلق بازتعریف می‌کند و محوریت سوژه محض جای خود را به خدا می‌دهد، بنابراین «وجود خدا یک واقعیت ضروری ذهنی می‌شود که توجیه پیشا فلسفی را در زمینه آموزه علم فراهم می‌کند» (Breazeale, 2018: 109).

در اینجا باید این موضوع مشخص شود که تفاوت اصلی در فلسفه فیشته با اسپینوزا در این امر است که با اینکه هر دو بنیان سیستم خود را بر اساس یک وجود مطلق بنا کرده‌اند اما فیشته در نقد خود به اسپینوزا به این موضوع اشاره دارد که اسپینوزا یک برداشت سطحی و طبیعی از مطلق دارد زیرا می‌خواهد ماهیت مطلق را بر اساس طبیعت محض تبیین کند. بر این مبناست که فیشته تفکر اسپینوزا را با اینکه محوریتش مطلق است جزء فلسفه‌های دگماتیسم می‌داند. بدین سان واحد و مطلق را در فلسفه فیشته نباید شبیه به وحدت وجود^۲ اسپینوزایی دانست که همه چیز در طبیعت در نهایت جزئی از خداست که کلیت آن را می‌توان وجود مطلق در نظر گرفت بلکه باید آن را در معنایی نئوآفلاطونی جستجو کرد. خدا جهان را زندگی می‌بخشد و با این کار هم‌زمان از حالت وحدت و بسیط بودن خارج نمی‌شود. فیشته مبدأ و سرمنشأ این حیات را وابسته به نور نابی^۳ در نظر می‌گیرد که از وجود مطلق بر هستی تابانیده می‌شود و در حقیقت نمود حیات در پیوند با این نور است. بر این اساس خود فیشته تأکید دارد «جوهر درونی مطلق نوری است که خود را تعیین می‌بخشد و عرضه می‌کند» (Fichte, 2005: 191).

فیشته در مواجهه با این سؤال که مطلق چگونه خود را بروز می‌دهد اینگونه پاسخ می‌دهد که مطلق به دو گونه ظهور می‌کند: یکی در خودش و دیگری در دانش. «مطلق حقیقتی است که نه در عین یافت می‌شود و نه عینیت می‌یابد» (Fichte, 2005: 193). همچنین «مطلق را نباید خارج از مطلق جستجو کرد» (Fichte, 2005: 193). بنابراین باید

1. monism
2.. Pantheism
3. Pure Light

بگوییم فهم مطلق برای انسان از طریق مفاهیم و دانش ناممکن است. اگر دانش را معرفت از وجود مطلق بدانیم اما آن از جهت که معنا و مفهوم وجود مطلق تماماً به آگاهی انسان در نمی‌آید در نتیجه انسان نمی‌تواند به دانش حقیقی از خدا برسد. بر این مبنا «فیشته خدا را وجود می‌نامد اما فوراً اضافه می‌کند که خدا فقط وجود نیست بلکه نور خالص است که ما آن را از این طریق می‌شناسیم» (Hoeltzel, 2019: 458). در اصل مفهوم وجود در ظهور هستی یا ظهور خدا است و به دلیل عدم تفکیک بین وجود و ذات خداوند، وجود خدا دلالت بر ظهورش است (Fichte, 2005: 155). در این راستا از نظر زولر^۱ فیشته برای تبیین چستی این وجود مطلق «طریقه‌ای از برون شدگی را به مطلق نسبت می‌دهد که وجود مطلق علاوه بر حالت درونی، نمود بیرونی هم پیدا می‌کند» (Zöller, 2016: 152). خدا سرآغاز نور هستی است که در برون شدگی خود جهان را خلق می‌کند و زندگی می‌آفریند. در نتیجه وجود الاهی یکتا همان زندگی است و خود این زندگی که از او برآمده پایان‌ناپذیر و جاودانه است که می‌تواند خود را در زندگی افراد هم نشان دهد که در آن افراد در بستر زمان به سمت تعالی اخلاقی در حرکت باشند. در اصل ضرورت دارد این موضوع را تبیین کنیم که نوری که فیشته با آن سرگرم است، همان نور پیش‌گفتار انجیل یوحناست. نور حقیقی که قبلاً در جهان بوده است زیرا همه چیز از آن، به وسیله و از طریق آن به وجود آمده است و این نور نیز از این طریق است که هر آنچه به جهان می‌آید را روشن می‌کند (Breazeale, 2018: 94).

باید گفت به نظر می‌رسد که تصور فیشته از خدا به عنوان یک نا شناخته بی‌کران متعلق به سنت نئو افلاطونی مرتبط با الهیات سلبی است. به این معنا که ما هرگز نمی‌توانیم خدای نامتناهی را به صورت کامل فهم کنیم بلکه فقط آن را به صورت نفی یا متناهی بیان می‌کنیم (Breazeale, 2013: 168). بدین سان نفی و نیستی چیزی نیست که بتوان به مطلق اطلاق کرد بلکه نشان از ناتوانی انسان در فهم حقیقت ذاتی خداست و نه اینکه خدا ماهیتی سلبی داشته باشد. خدا را باید قانون‌گذار هستی و سرمنشأ نور حیات بخش در نظر گرفته شود. در نتیجه درک از خدا را در فلسفه فیشته نمی‌توان در امتداد خطوط درک اشیاء معمولی و تجربی مدل‌سازی کرد. بر این اساس در یک نگاه انتقادی در مقایسه با دانش تجربی به نظر می‌رسد این دانش، دانش «نیستی» است. با این حال این به آن معنا نیست که این

^۱ گونتر زولر (Gunter Zoller) استاد فلسفه دانشگاه ماکسیمیلیان مونیخ آلمان.

دانش برای فیثسته محتوایی ندارد. در مقابل محتوای این دانش مرتبه بالاتری از دانش به‌عنوان ارتباط بین آنچه وجود دارد و نحوه پیوند انسان با آن است (Hoeltzel, 2019: 452). براین مبنا فیثسته در فلسفه خود این امر را دنبال می‌کند که برای ورود به مفهوم خدا بهتر است آن را در قالب زیست اخلاقی جستجو کرد. از آنجا که خدا شکل‌دهنده زندگی در این جهان است بنابراین زیست اخلاقی می‌تواند انسان را به حقیقت واحد در طول حیاتش برساند. فیثسته در فلسفه متأخرش در واقع در جستجوی این امر است که به‌نوعی امر اخلاقی را به امر الهی نزدیک کند تا بتواند مفهوم خدا را به‌وسیله ماهیت امر اخلاقی آشکار کند، بنابراین باید عشق به خدا را به‌عنوان مبدأ احساس درونی در فرد برای انجام کنش بیرونی و اخلاقی قرار داد. «بدون عشق انسان نمی‌تواند اخلاقی عمل کند زیرا جهان معقول برای او وجود ندارد» (Breazeale, 2018: 103) زیرا اساس امر اخلاقی و جهان معقول خداست و عشق‌گرایی است که ما را به سمت شناخت از خدا و انجام کنش اخلاقی ترغیب می‌کند. از نگاه بریزیل^۱ در فلسفه فیثسته عشق مفهوم خدا را ایجاد می‌کند و تا وقتی که انسان با عشق زندگی کند موضوع اصلی‌اش خداست (Breazeale, 2018: 103). از آن جهت که مفهوم خدا از مفاهیم مرتبط با طبیعت و جبر قوانین آن فراروی می‌کنند و از آنجایی که حقیقت انسان خود را در عقل عملی او نمایان می‌کند بنابراین امر اخلاقی^۲ می‌تواند این قابلیت را به وجود می‌آورد که انسان در حدود عقل عملی و امر اخلاقی به حقایقی دست یابد که در امر نظری دست نیافتنی است. در نتیجه بعد عملی در فلسفه متأخر فیثسته همانند فلسفه نخستین او جایگاه ویژه پیدا می‌کند زیرا در بعد عملی انسان قادر است به واحد نزدیک شود و از آنجا که زندگی برآمده از نور الهی است در نتیجه «زندگی حقیقی پیش از هر چیز همان به انجام رساندن رسالت اخلاقی است که بر عهده انسان گذاشته شده است که در آن انسان از بندگی جهان بیرونی آزاد باشد» (کاپلستون، ۱۳۶۶: ۹۶).

بایدستی به این موضوع اشاره کنیم که کتاب رسالت انسان^۳، که سرآغاز تغییر نگرش هستی‌شناسانه فیثسته متأخر است، از سه بخش اصلی شک، دانش و ایمان تشکیل شده است که در آن به تبیین بنیان اندیشه خود می‌پردازد. این سه اصل در حقیقت مقدمه فهم هستی بر

۱. دانیل بریزیل (Daniel Breazeals) استاد فلسفه دانشگاه کنتاکی آمریکا.

۲. همانند سخن کانت در فلسفه اخلاق که معتقد است امر اخلاقی امکان فراروی از جبر قوانین طبیعت دارد.

پایه خداست که در بنیان خود مزین به دانش، آزادی بی کران و عشق است. بخش شک که محصول دگماتیسم فلسفی است و برای فراروی از آن باید یک نظام ایده‌آلیستی شکل داد. بخش دانش که وابسته به وجود مطلق است و درنهایت ایمان که حقیقتی است که به انسان یادآوری می‌کند دانش او از وجود مطلق کرانمند و محدود است. بدین سان ایمان به خدا اصلی است در وجود انسان برای فهم حقیقت هستی و کوششی در او از طریق عشق به آگاهی و حرکت به سمت وجود مطلق. درواقع «ایمان، دنیای معقول را در دنیای احساس آشکار می‌کند و فرد اخلاقی- مذهبی می‌فهمد که نتیجه بیرونی اراده او به آزادی افراد دیگر بستگی دارد که نباید آن را نابود کند» (Breazeale, 2018: 103). ایمان و عشق به خدا در مسیر تقرب به وجود مطلق معنا پیدا می‌کند و نه امری که جایگزین آگاهی در انسان در زمینه ارزش‌شناسی و هستی‌شناسی شود.

موضوع مهم در مورد نظریه مطلق فیشته این است که وجود مطلق با اینکه در مفهوم نمی‌گنجد اما فیشته تا پایان دوران فکری‌اش این امر را در آموزه علم جستجو می‌کند. می‌توان این نقد را به تفکر فیشته وارد کرد که اگر قرار است مبانی آموزه علم او با نگاه آنتروپولوژیک براساس عقل عملی انسان تعریف شود، درنهایت نمی‌تواند در شناخت مطلق ادعایی علمی بودن داشته باشد. اینکه مدعایی را به شکل نظری در آموزه علم به‌عنوان ضرورت معرفت‌شناسی مطرح کنیم اما اثبات آن را در زیست‌اخلاقی جستجو کنیم، این امر ممکن نیست یک فلسفه‌ورزی علمی باشد. فیشته ابتدا باید مشخص کند این مدعا که بنیان فلسفه‌اش بر آن استوار است، می‌خواهد وجودش از چه طریق اثبات نظری کند. در اصل باید اذعان کرد که میان کشیدن موضوع وجود مطلق یا خدا در اندیشه متأخر فیشته، براساس پاسخ به نقدهای مطرح شده در مورد سوپزکتیویته متقدمش بیان شده است تا یک بیان شفاف درباره ضرورت وجود مطلق در مباحث معرفت‌شناسی نظری. لذا فیشته در یک حرکت رادیکال خدا را در یک زندگی جمعی اخلاقی وابسته به درک مشترک جامعه از او در مقام امری فوق محسوس می‌کند که تصویر معقول از آن وابسته به کنش انضمامی در زندگی است. (Hoeltzel, 2019: 399). زیرا شرایط اثبات نظری آن را ممکن نمی‌داند اما بنیان معرفت‌شناسی خود را بر آن استوار می‌کند.

در این راستا از نظر پروویچ سخن فیشته در مورد خدا را باید در چارچوب الهیات نفی دانست، از آنجا که شناخت خدا امری ممکن نیست و در مفهوم نمی‌گنجد باید در این

زمینه با نگاه عرفانی به اندیشه فیثسته نگاه کرد؛ زیرا فقط با عشق است که می‌توانیم با این خدا آشنا شویم حتی اگر برداشت ما از او غلط باشد اما همین جستجو عرفانی انسان را به درکی از خدا می‌رساند که از طریق مفاهیم دست نیافتنی است. (Breazeale, 2018: 134) اما سؤال اصلی که در اینجا به ذهن خطور می‌کند این است که اگر بخواهیم سخن پروویچ را در این زمینه قبول کنیم این مشکل پدید می‌آید که اولاً تجربه عرفانی برای هر کس محقق نمی‌شود و ثانیاً بنا بود در نظریه فیثسته فرآیند شناخت و حرکت به سمت مطلق شکلی همگانی داشته باشد ولی ممکن نیست همگان را بتوان به سمت سیر و سلوک عرفانی برای شناخت مطلق تشویق کرد. در اصل همان‌طور که کاپلستون هم در تاریخ فلسفه خود به آن اشاره می‌کند که فلسفه وجود فیثسته چنان با نظریه علم سرهم‌بندی شده است که به‌راستی با یکدیگر همساز نیستند. (کاپلستون، ۱۳۶۶: ۹۹). با وجود تمام این تناقضات در نمود مطلق، ماهیت و فهم آن اما می‌توان گفت بیان فیثسته در تعریف ماهیت علم افق وسیعی را برای فهم اخلاقی از دانش بر مبنای خیر عمومی می‌گشاید.

در نتیجه می‌توانیم بگوییم عشق الهی در امر اخلاقی گرایشی در درون انسان است که در شکل متعالی‌اش انسان را به سمت زندگی اخلاقی و در نهایت وجود مطلق می‌کشاند. همان‌طور که خود فیثسته هم اذعان می‌کند. «انسان فقط می‌تواند چیزی را که به آن عشق می‌ورزد بخواهد. عشق در عین حال تنها انگیزه و محرک اراده انسان و همه هیجان‌ها و حرکات حیاتی‌اش است» (Fichte, 2009: 24). بر این اساس اگر انگیزه انسان در فعلش بر مبنای عشق باشد می‌تواند دانایی و فضیلت اخلاقی را برای او به همراه داشته باشد زیرا عشق حقیقی یا همان عشق مسیحیت در پیوند با خدا معنا پیدا می‌کند. در اصل فیثسته در کتاب آموزه‌های دینی (die Religionslehre) هم به این موضوع تأکید کرده بود که عشق عبارت است رضایت از خود، خوشنودی از خود و رحمت الهی، بنابراین زندگی واقعی، عشق و رحمت الهی یکی هستند (Breazeale, 2018: 100-101). بدین سان وجود مطلق وحدت نابی است که دربرگیرنده دانش، حقیقت امر اخلاقی و طبیعت است و در مقامی یکتا و فاقد تضاد متجلی می‌شود؛ بنابراین علاوه بر دانش بی‌کران که در نسبت با وجود مطلق تعریف می‌شود، زیست اخلاقی هم در غایتش بدون در نظر گرفتن خدا امکان‌پذیر نیست زیرا آزادی مطلق در خدا محقق می‌شود و حقیقت امر اخلاقی وابسته به واحد است و اگر ما در زندگی اخلاقی مقید به خدا باشیم این امر به معنی قرار گرفتن در

مسیر آزادی حقیقی است.

ضرورت دارد در اینجا این موضوع را مشخص کنیم که فیشته تا قبل از برداشت متأخرش در باب اخلاق بر این نظر بود که اخلاق جریانی است که تا ابد ادامه دارد زیرا انسان هیچ‌گاه نمی‌تواند به صورت مطلق به آزادی برسد اما در اندیشه متأخر خود در مورد اخلاق معتقد است که هدف اخلاق نائل آمدن به وجودی و حقیقتی مطلق است تا به کمک او سعادت‌مند شویم. زمانی که انسان به این هدف در فعالیت اخلاقی خود برسد، فعالیتش متوقف می‌شود و به آرامش و سکون می‌رسد و آزادی او در وجود خدا محو می‌گردد. (2) خداوند زندگی ناب و مقدس را از طریق رابطه اخلاقی که میان انسان‌ها وجود دارد بر فراز طبیعت قرار می‌دهد. خداوند وجود خود را به گونه‌ای در رابطه اخلاقی نشان می‌دهد که فرد نمی‌تواند به طریق نظری آن را بشناسد. تمام رخدادها در وجود خدا قرار دارند ولی فقط انسان اخلاقی است که می‌تواند به آن نزدیک شود (ذاکرزاده، ۱۳۹۱: ۲۷۱-۲۷۰).

برای فیشته بیلدونگ هم یکی از نمودهای عملی عقل است. در واقع باید بگوییم اخلاق با بیلدونگ از نظر وجود یک اصل پیشینی به‌عنوان مفروض بنیادین دارای وجه اشتراک است. این اصل چیزی به غیر از مفروض گرفتن واحد نیست. این اصل پیشینی در قالب یک بیلدونگ جمعی که آراسته به فضایل اخلاقی است، نمود پیدا می‌کند. بر این اساس وظیفه انسان در این فرآیند این است که برای کسب سعادت اخلاقی و وحدت اجتماعی در زندگی به دنبال یگانگی باشد. فیشته درباره رابطه نسبت امر اخلاقی با خدا در بیلدونگ جهان وطنی خود بر این امر تأکید دارد: معیار آزادی و عقل عملی، امری همگانی است بنابراین فقط یک جهان‌وطن می‌تواند یگانگی (یا مطلق) را به نمایش بگذارد (Breazeale, 2016: 155). هرچند فیشته در اندیشه متقدم خود هم به وجود دیگری و زیست جمعی در مبحث فراخوان^۱ پافشاری می‌کند اما در واقع هدف فیشته در تفکر اولیه‌اش این است که اثبات کند اگر بپذیریم که سوژه دارای خودآگاهی است یعنی بپذیریم که سوژه در بعد نظری نسبت به حالات ذهنی خود آگاه است و در بعد عملی می‌تواند مطابق با حالات ذهنی خود کنشی عملی را انجام دهد و به این مبنا می‌رسد که حتماً باید سوژه‌های دیگر وجود داشته باشد (اباذری، ۱۴۰۰: ۷) ولی این دیدگاه همانند

^۱. Summon

تفکر متأخر او در غالب یک وحدت ملی و اجتماعی بیان نمی‌شود. حتی در عقل عملی هم خود فیثسته این سخن را نمی‌گوید که با مفاهیم اخلاقی می‌توانیم به شناخت از خدا برسیم بلکه با زیست اخلاقی این امکان را داریم در جهت نزدیکی به وجود مطلق کوششی را انجام دهیم زیرا مطلق حقیقی در هیچ مفهومی نمی‌گنجد. از آنجا که خدا در نور زندگی در جریان است در نتیجه انسان می‌تواند با زیست اخلاقی در راستای حقیقت وجود مطلق گام بردارد، بنابراین «نظریه اخلاق نباید درباره ماهیت خدا چیزی را بیان کند بلکه فقط باید خود مفهوم مطلق (خدا) را مفروض بگیرد» (Fichte, 2015: 5). برای این اساس لازم است نتیجه نهایی فرآیند زیست و تربیت اخلاقی برای هر فرد خاص این باشد که خود را در ظهور یا تصویر خدا ببیند. این ضرورت در زندگی علاوه بر اینکه لازمه آگاهی است در واقع باید نشان از یک امر اخلاقی هم در نظر گرفته شود. از نظر بیکووا^۱ فیثسته در فلسفه اخلاق نخستین خود هم خدا را با نظم جهانی اخلاق یکی می‌داند، بنابراین بحث از خدا و واقعیت خدا به گفتمان اخلاقی و عمل اخلاقی در فلسفه او بدل می‌شود (Bykova, 2020: 33)؛ اما در اندیشه متأخر فیثسته وجود مطلق از آنجا که اراده ناب است در نتیجه اراده او محدود به هیچ حدی در جهان بیرون نیست برای این اساس ما با یک مرجع مطلق در امر اخلاقی و آزادی مواجه هستیم. در حقیقت در راستای پیوند زیست اخلاقی با تربیت آدمی باید گفت «اخلاق والا این است که انسان را بر اساس غایتش شکل دهیم، یعنی نزدیک شدن هر چه بیشتر به تصویر ذات باطن الهی» (Breazeale, 2018: 124). در اصل زیست اخلاقی و بیلدونگ جمعی در ابعاد همگانی می‌تواند کوششی باشد در جهت شناخت حقیقت الهی در این جهان.

۲- بیلدونگ و رابطه آن با امر اخلاقی

در ابتدای بحث بیلدونگ در اندیشه فیثسته ضرورت دارد این موضوع مشخص کنیم که زمانی که حقیقت هستی به صورت یک کلیت در مقام خدا خارج از انسان قرار می‌گیرد این کل‌نگری که در آن انسان باید در زندگی به سمت آن برود در تمام ابعاد تفکر فیثسته سایه می‌افکند. حال می‌خواهد امر اخلاقی و سیاست باشد و یا بیلدونگ. در هر شکلی که می‌خواهیم به حقیقت برسیم از آنجا که حقیقت خارج از ما قرار دارد و دارای صورتی واحد

۱. مارینا بیکووا (Marina Bykova) استاد فلسفه دانشگاه کارولینای شمالی آمریکا.

است انسان باید آن را در قالبی کلی و دارای وحدت بجوید. از این منظر است که آرمان امر اخلاقی و بیلدونگ شکلی کلی به خود می‌گیرد. اساساً در فلسفه متأخر فیشته سعادت در تمام زمینه‌ها به وسیله امر وحدت و مطلق است که به ارمغان می‌آید. زندگی اخلاقی باید دارای وحدتی کلی و در جهت واحد باشد، در نتیجه حرکت به سمت این مسیر به یک بیلدونگ اجتماعی نیاز دارد که محور آن پرورش افراد ذیل ایده وحدت و زیست اخلاقی همگانی است. اگر مفروض ما این باشد که این جهان از نور الهی سرچشمه گرفته است و ما نمی‌توانیم از ابعاد حقیقت آن به شناخت مفهومی برسیم بنابراین بهترین راه این است که این زندگی را زندگی کنیم در نتیجه باید در بحث بیلدونگ تمرکز خود را معطوف به نسبت این امر با زیست اخلاقی کنیم زیرا هم زیست شایسته و هم وحدت به عنوان اصل یگانگی برای فیشته محور بیلدونگ متأخرش است.

از منظر واژه‌شناسی معادل واژه تصویر^۱ در زبان آلمانی کلمه Bild است که واژگانی مثل Bilden در معنای فرم و فرم دهی یا بیلدونگ در معنای تعلیم و تربیت ریشه در این واژه دارند. بیلدونگ در فلسفه آلمان دلالت به پرورش انسان و صورت دوباره یافتن او دارد. در حقیقت «بیلدونگ دارای معنی دوگانه‌ای است: اولی فرم دادن به معنی شکل دادن به یک شیئی معین بر مبنای قوانین خاص یا تربیتی که باعث ایجاد یک فرم شود و دوم منقوش کردن^۲ به وسیله تصویر» (Breazeale, 2016: 137).^۳ به این معنا که وقتی انسان آموزش می‌بیند و آگاهی کسب می‌کند گویی صورت دوباره یافته و این صورت جدید دلالت بر فرهیختگی و نمود آگاهی در انسان دارد. باید گفت این فرآیند دقیقاً همان امری است که خدا در تفکر فیشته متأخر در مورد هستی انجام می‌دهد. خدا نوری است که به هستی صورت زندگی می‌بخشد که این زندگی از وجود ناب او سرچشمه گرفته است که باید سرمنشأ حیات و هارمونی در نظر گرفته شود. در واقع انسان به عنوان موجودی آگاهی که تصویر خدا در او نقش بسته است می‌تواند این تصویر را در شکلی اخلاقی و در یک وحدت ناب بر روی زمین متجلی کند، بنابراین مفهوم امر اخلاقی و بیلدونگ در فیشته

^۱. Image

^۲. Abbilden

^۳. برای توضیحات بیشتر در این زمینه به مقاله: اردبیلی، محمد مهدی، «بیلدونگ: ریشه‌ها، کارکردها و دلالت‌ها، متافیزیک، شماره ۲۹، سال ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۹۹، صص ۱-۱۳ رجوع شود.

متأخر در جهت تحقق و وحدت و کوششی در جهت امر یکتا بر روی زمین مکمل یکدیگرند. در واقع صورت نو پیدا کردن در فرآیند بیلدونگ به این معناست که باید یک تصویر اصلی وجود داشته باشد که انسان وقتی تربیت می‌شود منقوش به آن صورت شود؛ بنابراین بیلدونگ فقط فرم دادن از راه تعلیم و تربیت نیست بلکه در ابتدا کار باید غایت این فرآیند در ذهن شخص حضور داشته باشد و در مرحله بعد فرمی جدیدی که به انسان داده می‌شود با آن مطابقت کند. بر این اساس بیلدونگ یک پروسه کمال یافتن انسان است. در اصل صورتی که انسان به شکلی فراگیر و همگانی باید در فرآیند بیلدونگ متأخر فیشته کسب کند، صورتی یکتا و واحد پیدا کردن در قالب یک زندگی اخلاقی است؛ زیرا هم امر وحدت و هم زندگی اخلاقی در زمین در مسیر خدا زیستن است. در اصل «معنای دو گانه‌ای که در مورد بیلدونگ مورد بحث قرار می‌گیرد با دو درک از بیلدونگ که عرفای قرون وسطا از فرازهای کتاب مقدس استنباط می‌کنند، مطابقت دارد که اولی مربوط به عمل آفرینش است که به اقدامی تعبیری می‌شود که در آن چیزی باعث ایجاد یک موجود جدید می‌شود. این بیلدونگ یک نمود پویایی است که در ارتباط با واژه *Forma* و *Formatio* مطرح می‌شود. این واقعیت که این آفرینش شبیه به (عمل) خدا به وقوع می‌پیوندد، جایی که خدا به عنوان یک الگو یا تصویر اصلی ظاهر می‌شود که در حال دمیدن زندگی به شکل جدید است، با معنای دوم بیلدونگ مطابقت دارد که به دو واژه *Imatitio* و *imago* اشاره دارد» (Breazeale, 2016: 150).

نباید از ریشه‌های الهیاتی مفهوم بیلدونگ غافل بمانیم هر چند اندیشه مدرن همواره سعی دارد تصویر اومانیستی از مفاهیم پیشامدرن ارائه دهند اما فیلسوفان آلمانی در دوران پیشارنسانس در حقیقت واژه بیلدونگ را بر اساس رابطه انسان با خدا تعریف می‌کردند و این امر فقط مختص به فلسفه متأخر فیشته نیست. به طور مثال «در عرفان اکهارت که در آن انسان به مثابه تصویر خدا از طریق جدایی کاملش از جهان و زندگی خود، دوباره متولد می‌شود، یا در تأملات یاکوب بومه در مورد برگزیدن تصویر خدا توسط انسان در مبارزه با شر و در مکتب پای تیست با حساسیت آن‌ها نسبت به اینکه تعلیم و تربیت مسیحی باید مطابق با اراده خدا باشد. در همه این موارد بیلدونگ به عنوان یک مفهوم الهیاتی تفسیر می‌شود و بُعد معنوی آن بر سایر موارد غالب است» (Breazeale, 2016: 138). (۳)

در حقیقت صورت اخلاقی و فرهیخته یافتن انسان در فرآیند بیلدونگ ریشه در فلسفه

متقدم فیشته در نقد اندیشه روسو^۱ در این زمینه دارد. از نظر روسو غرور و خودخواهی انسان مرتبط با دانش و هنری است که او در فرآیند آموزش کسب می کند و این آگاهی ها که در افراد پرورش می یابد حقیقتاً باعث می شود در انسان حالتی بلندپروازانه ایجاد کند که او در درون خود باور کند که موجودی برتر است، بنابراین این احساس خودبرتربینی را باید عامل انحراف انسان دانست. برای روسو انسان در ذات خودش مزین به فضایل اخلاقی است و نیازی به تربیت برای تغییر بنیانش ندارد. هرچند روسو فراگیری علوم را رد نمی کند اما ضرر آن را در تربیت اخلاقی انسان بیشتر از فایده آن می داند. روسو از تربیت منفی در فلسفه خود سخن می گوید به این معنا که اگر انسان را از تربیت عقلانی دور نگه داریم به صورت طبیعی خودش در مسیر صحیح اخلاقی قرار می گیرد. از این منظر دانش و هنر می تواند عامل انحراف انسان باشد. فیشته در تعریف دانش و بیلدونگ انسان بحث خود را از نقد روسو آغاز می کند که در آن دانشمندان یک رسالت دارند که در حقیقت بازتعریف دانش در جهت تعالی و آگاهی است به شکلی که اراده و عمل انسان اگر مطابق با این تعریف از دانش پرورش یابد یک سوژه اخلاقی را خلق می کند. در تفکر فیشته متأخر هم این نگرش در مورد بیلدونگ صادق است که اگر بتوان تعریف جدیدی از دانش حقیقی داشته باشیم این امر نه تنها عامل انحراف انسان نیست بلکه انسان را می تواند در مسیر اخلاقی قرار دهد و او به سمت حقیقت هستی هدایت کند. بر همین اساس از نظر جیمز^۲ «فیشته می خواهد ارتباط مثبتی میان علم و فضیلت در آموزه علم خود ایجاد کند تا از این طریق این ایده را به چالش بکشد که علوم ریشه در خودپرستی و غرور دارد» (James, 2015: 19). چنانچه باورهای انسان در مسیر آگاهی قرار گیرد در نتیجه عملی را که انجام می دهد نمی تواند شکلی غیراخلاقی داشته باشد زیرا دانش و آگاهی تعریف شده در راستای خیر دیگری است و نه عاملی برای کنش خودخواهانه، بنابراین انسان برای اینکه به صورتی فرهیخته و اخلاقی درآید نیاز به یک بیلدونگ دارد و تربیت منفی روسو نمی تواند در این فرآیند کارایی داشته باشد. به نظر می رسد فیشته در فلسفه خود تلاش دارد در گام اول اثبات کند که بیلدونگ کردن افراد امری ضروری است و در مرحله بعد آن را فرآیندی

^۱. در بحث آرای تربیتی روسو برای توضیحات بیشتر به کتاب: کاردان، محمدعلی (۱۳۹۰). سیر آراء تربیتی در غرب، تهران، انتشارات سمت رجوع شود.

^۲. دیوید جیمز (David James)، استاد فلسفه دانشگاه وارویک انگلستان.

جمعی در نظر بگیرد تا نمودی از واحد باشد. اگر امر فرهنگی را وابسته به روح انسانی بدانیم که فراتر از بعد طبیعی است بر این اساس صورت فرهیخته یافتن انسان نیاز به یک فرآیند اخلاقی دارد.

وقتی سوپژکتیویته محض جایگاه مطلق خود را از دست می‌دهد و خدا بجای آن می‌نشیند بر این اساس الزام‌های پیشینی به صورت پیش فرض عملی برای انسان به وجود می‌آید که سوژه برای تحقق امر اخلاقی و آزادی نیازمند دارد این ضروریات را رعایت کند زیرا بنیان حقیقت دیگر خارج از انسان قرار دارد. بدین سان آزادی مطلق در انسان از میان برداشته می‌شود. در نتیجه فرآیند بیلدونگ اخلاقی شکلی قاعده‌مند پیدا می‌کند که در تفکر نخستین فیثته شکلی فردی داشته است. ذکر این نکته در بخش مهم است که در مسیر زندگی اخلاقی اگر انسان آزادی مطلق را از دست بدهد^۱ اتفاقاً نباید این امر را گمراهی در امر اخلاقی دانست زیرا انسان در راه مطلق آزادی فردی خود را فدا کند در اصل با او یکی شده و به سعادت و آزادی حقیقی می‌رسد. مگر نه اینکه هدف زندگی اخلاقی کسب سعادت در زندگی بوده است. دلیل این سخن این است که معیار امر اخلاقی بر مبنای وجود مطلق خارج از انسان قرار می‌گیرد و اگر ما بخواهیم به زندگی اخلاقی برسیم باید مقید به وحدت و امر واحد باشیم. بر این اساس فیثته در کتاب آموزه علم ۱۸۰۴ بر این امر تأکید می‌کند که «خدا در امر اخلاقی به عنوان یک اصل حضور دارد و نه به دلیل خود بلکه برای اینکه قانون اخلاق را حفظ کند» (Fichte, 2005: 200).

بنابراین می‌توانیم بگوییم که بر مبنای تفکر فیثته مقید شدن در واقع مانع آزادی اراده نیست زیرا اراده ما معطوف به حقیقتی مطلق است. حتی باید گفت پایبندی به وحدت و امر واحد در اصل عاملی است که ما را به آزادی و شکوفایی حقیقی می‌رساند. در اصل این سخن تداعی کننده گفته کانت در امر اخلاقی است. آنجایی که مقید بودن به قاعده عقل نه تنها اراده انسان را محدود نمی‌کند بلکه عامل آزادی انسان هم است، اما به نظر می‌رسد در نهایت این موضوع در زمینه پرورش انسان به پارادوکس و دوگانگی منتهی می‌شود؛ زیرا از یک سو فیثته در گام نخست بر فرد و خودانگیختگی اش در فرآیند تربیت تأکید دارد و نیاز فراوی و تعالی یافتن را آزادی در انجام فعالیت می‌داند و از سوی دیگر بر اجتماعی بودن این امر و نیاز به

^۱ این سخن در تضاد با مفهوم آزادی مطلق در اندیشه نخستین فیثته است. در آنجا فیثته برای انسان آزادی مطلق متصور شده بود.

حضور دیگری اصرار می‌ورزد. این موضوعی در بحث آزادی می‌تواند حالتی دوگانه ایجاد کند حتی اگر فیشته در طرح تربیتی و اخلاقی خود، تمام افراد را به سمت تعالی و عمل خیر واحد تشویق کند؛ اما در نهایت مطابقت هر فرد با اراده جمعی می‌تواند مانع تحقق کامل آزاد انسان شود. اراده آزادی که در گام اول شکوفایی هر انسان از آن سرچشمه می‌گیرد و بدون داشتن آن افراد نمی‌تواند به سمت تعالی اجتماعی گام بردارند.

اگر در فرآیند ییلدونگ بتوان به افراد دانش ناب را که همان عشق به خود دانش یا دانش بدون چشم‌داشت به غایت بیرونی است، آموزش دهیم براین اساس اراده افراد به شکلی پرورش می‌یابد که در فعل خود فایده و غایتی بیرونی را کنار می‌گذارند. در نهایت ییلدونگ به غایت اخلاقی خود هم نائل می‌شود؛ زیرا نمود این عشق به خود دانش در نهایت منتهی به عشق به میهن و امر خیر در انسان می‌شود. جیمز در این زمینه معتقد است «در واقع فیشته با این ادعا که عشق به یادگیری برای خودش به ایجاد یک گرایش واقعاً اخلاقی در افراد کمک می‌کند، می‌خواهد بین عقل نظری و عقل عملی محض یک ارتباط قوی ایجاد کند» (James, 2015: 155). به‌طور کلی باید گفت که ییلدونگ اجتماعی فیشته یک هستی‌شناسی بنیادین است که با وجود یکتا به‌مثابه معیار امر اخلاقی و وحدت جمعی پیوند خورده است. در اصل «به نظر می‌آید که تصویر خدا در یک سطح همان جامعه اخلاقی است که با اعتقادات مشترک و تعهد به رابطه آزاد یکپارچه شده است» (Hoeltzel, 2019: 452)

در راستای این وحدت جمعی فیشته در کتاب خطابه‌هایی به ملت آلمان سخن از ایده جهان‌وطنی به میان می‌آورد که بنیانش در پیوند با ملت آلمان در مقام یک الگو مجسم است که از دل ییلدونگ بیرون آمده است. براین اساس دیگر ملت‌ها باید از این الگوی ناب پیروی کنند تا به کمک آن یک وحدت ناب شکل بگیرد. وحدت انسان‌های در ابعاد جهان‌وطنی می‌تواند نمودی از وحدت در ابعاد زمینی در یک زیست اخلاقی باشد. در واقع مطابق با نظر اخلاقی متقدم فیشته نمود آگاهی مشترک، جاودانگی و آزادی یک وحدت الهی است اما این الوهیت ممکن است ماهیت متافیزیکی هم نداشته باشد. در حقیقت این الوهیت چیزی نیست جزء وحدت روح‌های که شایسته معرفت اخلاقی هستند زیرا خدا نظم اخلاقی درون ماست (Breazeale, 2016: 169) اما این بار برای فیشته دیگر محور این وحدت در وجودی مطلق است.

در پاسخ به این پرسش که هدف فیشته از بیان امر وحدت در بُعد آموزشی و اجتماعی

چيست بايد بگويم که فيشته مي خواهد در تشریح ماهيت بيلدونگک در فلسفه متأخرش طرح نهايي جهان وطنی خود بنیان گذارد که برمبنای آن آزادی جهان شمول امکان پذیر می شود. «درحالی که در زمان فيشته بسياری از نظریه‌ها و بحث‌ها در مورد بيلدونگک بیشتر متمرکز بر بيلدونگک به عنوان یک فرآیند میان فردی بود اما فيشته این مفهوم را در قالب یک بيلدونگک اجتماعی مورد بحث قرار می دهد. به عبارت دیگر فيشته پیشنهاد می کند که مردم به سمت یک آرمان در سطح اجتماعی حرکت کنند، یعنی تلاشی در جهت رسیدن به کمال در مقام یک جامعه نه فقط در سطح فردی» (Bykova, 2020: 298). با در نظر گرفتن ماهيت دانش جدیدی که دانشی بدون غایت بیرونی است اگر بتوان یک ملت الگو و اخلاقی را پرورش داد سرانجام به وسیله این الگو مجسم قادر خواهیم بود دیگر ملت‌ها را تشویق به سرمشق قرار دادن این نمونه کرد. «برای فيشته آلمانی‌ها تنها ملتی هستند که می توانند جهانی باشند و جهانی بودن آزادی و انسانیت را نشان دهند» (Breazeale, 2016: 157). دلیل که فيشته در فلسفه خودش اقامه می کند این است که آگاهی به شکل ناب و استعلایی آن در تفکر فلسفی آلمان ریشه دارد و همچنین زبان آلمانی توانایی پرداختن به چنین دانشی نابی را داراست. از نظر فيشته ملت آلمان ابزار لازم را برای شناخت آگاهی حقیقی را دارند اما آن چیزی که در ملت آلمان وجود ندارد امر وحدت است. از این منظر اگر بتوان به وسیله بيلدونگک اخلاقی هارمونی و وحدت را به ملت متکثر آلمان (پروس آن دوران) بازگرداند در نهایت می توان جمعی را شکل داد که در آن خیر اخلاقی و وحدت تجلی پیدا کند. (۴) اما در یک نگاه نقادانه می توان ریشه‌های برتری نژادی را در اندیشه فيشته دید. البته خود او سعی دارد این امر را رد کند و به نظریه‌اش شکلی دانش محور و اخلاقی بدهد اما باید بگویم تمام اندیشه او در نهایت به برتری نژاد ژرمن منتهی می شود که می توان از آن قرائت‌های فاشیستی کرد. توماس هاوارد در کتاب «الهیات پروتستان و ساخت دانشگاه مدرن در آلمان» این موضوع را مطرح می کند که با اینکه بسیاری از متفکران و سیاستمداران پروس با نظرات فيشته در زمینه تعلیم و تربیت در آن دوران موافق بودند و از طرح او حمایت می کنند اما نظریه فيشته را باید وابسته به اتفاقات تاریخی دوران او مثل انقلاب فرانسه دانست. (Howard, 2006: 160) شاید این دلیل باشد براین واقعیت که فعلیت یافتن تفکر تربیتی فيشته خارج از محدود آلمان کمی مشکل به نظر می رسد، زیرا با توجه به حال و هوای یک دوره خاص، در یک کشور مشخص مطرح شده است. در

حقیقت‌گویی توصیفی در مورد یک ملت است تا یک نظریه همه‌جانبه تربیتی. هرچند خود فیثته هم این موضوع را کتمان نمی‌کند و کتابش را در زمینه تعلیم و تربیت، خطابه‌هایی به ملت آلمان می‌نامد.

اما سرانجام اگر بخواهیم راه‌حل فیثته را در زمینه امر تربیت جهان‌وطنی تبیین کنیم باید گفت از نظر او در مرحله نخست الگو اولیه در بیلدونگ خلق می‌شود و در مراحل بعد دیگر ملل با الگو قرار دادن این ملت یک وحدت ناب در ابعاد جهان‌وطنی را شکل می‌دهند. این راه‌حل نهایی فیثته برای تجلی وحدت و یکتایی در قالب زیست اخلاقی در ابعاد همگانی است. در این زمینه زولر بر این امر تأکید می‌کند که «مفهوم خدا در فیثته متأخر تنها اشاره به یک موجود نیست بلکه دلالت بر حکمرانی الهی بر جهان از طریق قانون اخلاق دارد» (Zöller, 2016: 157). در نتیجه از این منظر حقیقت اخلاقی در فرآیند بیلدونگ در امر وحدت همگانی معنا پیدا می‌کند زیرا «در زندگی اخلاقی اراده فرد نه به سوی این یا آن شکل از وظیفه‌شناسی بلکه به سمت ایده وحدت مطلق معطوف است» (Hoeltzel, 2019: 415).

نتیجه‌گیری

به‌طور مشخص هدف اصلی مقاله پرداختن به این موضوع بود که آیا دو مؤلفه اصلی در فلسفه متأخر فیثته یعنی خدا یا واحد در مقام معیار امر اخلاق و بیلدونگ در معنای فرآیند پرورش و شکوفایی انسان در قالب کلیتی فراگیر با یکدیگر دارای یک پیوند و ارتباط مشخص هستند؟ در بخش نتیجه‌گیری باید به این نکته اذعان کرد ساختاری را که فیثته در بیلدونگ جهان‌وطنی خود به محوریت وحدت، امر اخلاقی و آزادی پیگیری می‌کند اساساً در امتداد تفکر هستی‌شناسی او قرار دارد؛ زیرا برای فیثته رسالت انسان در فرآیند بیلدونگ متأخرش مختص به پرورش افراد بر مبنای یک الگوی فردی نیست زیرا ما حقیقت مطلق و نابی را به صورت پیشینی در امر اخلاقی خود داریم که معیار زندگی حقیقی است؛ بنابراین انسان به‌عنوان تنها موجود آگاه در هستی برای رسیدن به وحدت و زندگی اخلاقی باید در جهت واحد یا خدا قدم بردارد. از آن جهت که تقرب انسان به خدا در زندگی اخلاقی برای او ممکن است بنابراین وظیفه تمام انسان‌ها در زندگی خود رسیدن به وحدت برای تجلی یگانگی در ابعاد اخلاقی است. اساساً وحدت نمی‌تواند به شکل فردی نمود پیدا کند و

فیشته براین اساس خصوصیت فرارونده عقل عملی در نمود حقیقت انسان را یک بیلدونگ اجتماعی در فلسفه متأخرش قرار می‌دهد تا با پرورش فضیلت اخلاقی و آگاهی در تمام افراد یک وحدت ناب را محقق کند. امر بیلدونگ در فلسفه متأخر فیشته جدا از اندیشه اخلاقی و هستی‌شناسانه او نیست بلکه ابزاری برای تحقق حقیقت یکتا و واحد در قالب یک وحدت جهان‌وطنی و زیست اخلاقی است.

پی‌نوشت:

۱- در اندیشه فیشته متأخر فرآیند رسیدن به مطلق به وسیله بیلدونگ محقق می‌شود. موضوعی که متفکران هم‌دوره فیشته مثل شلگل، شلینگ و هگل در جستجو آن به کمک امر هنری و یا دانش فلسفه بودند. البته خود فیشته با آموزه علم در فهم مطلق شروع می‌کند اما در نقطه پایانی بحث معرفت‌شناختی خود، بر این امر تأکید می‌کند که فهم مطلق در آموزه دانش به شکل نظری ممکن نیست؛ بنابراین به سمت زیست اخلاقی و یک نظام تربیتی سوق پیدا می‌کند. لذا بحث اصلی در اینجا درباره نسبت امر الهی و امر اخلاقی نیست بلکه چگونگی فهم مطلق و راه رسیدن به آن است. البته نگاه دینی هم می‌تواند در فهم این حقیقت کمک‌کننده باشد.

۲- تفکیک پل تیلیش میان برهان‌های اخلاقی کیهان‌شناختی و هستی‌شناختی در تفکرش می‌تواند در این زمینه راه‌گشا باشد. تیلیش در کتاب الهیات فرهنگ این نکته را بیان می‌کند که اگر نظریه اخلاقی را کیهانی فهم کنیم، واقعیت ارزش‌گذاری امر اخلاقی بر مبنای یک موجود بالاتر تعریف می‌شود که او وحدت‌نهایی ارزش‌ها و کمال را تضمین می‌کند. (Tillich, 1959: 20) این سخن دقیقاً تداعی‌کننده نگاه فیشته به زیست اخلاقی در فلسفه متأخرش است که در آن حقیقت امر اخلاقی وابسته به تصور یک موجودی برتر به‌عنوان منشأ خیر در هستی است.

۳- درست است که فیلسوفان و عرفای آلمانی قرون وسطا هم درباره نسبت بیلدونگ و وجود مطلق نظریه‌پردازی کرده‌اند و تأکید بر صورت الهی پیدا کردن افراد در فرآیند بیلدونگ به‌عنوان غایت‌نهایی می‌کنند اما فیشته تمرکز خود را بر امر اجتماعی در این زمینه گذاشته است. به این معنا که این تصویر در افراد اگر می‌خواهد تصویری از مطلق باشد باید در قالب کلی نمود پیدا کند. اگر این امر به شکل انفرادی محقق شود نمی‌تواند در نهایت تصویری از مطلق برای روی زمین باشد.

کیانی، ولوی، هاشمی و صفایی مقدم | ۲۰۹

۴- تأکید فیشته در بحث خیر در مقام امری که می‌تواند باعث همبستگی و از خودگذشتگی شود و وحدت را در میان افراد محقق کند یادآور نگاه افلاطون به مُثُل خیر در فلسفه‌اش است. در واقع مُثُل خیر، اصل وحدت‌بخش عالم مُثُل است. در همین راستا باید بگوییم برای فیشته هم خیر اخلاقی عامل وحدت تمام افراد برای تحقق تصویر مطلق در قالب زندگی جمعی است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

ORCID

Farzad kiani

parvaneh Valavi

Sayyid Jalal Hashemi

Masoud SafaieMoqaddam

 <https://orcid.org/0000-0003-1218-9413>

 <https://orcid.org/0000-0001-7052-3681>

 <https://orcid.org/0000-0001-8500-0517>

 <https://orcid.org/0000-0002-5843-0148>

منابع

اباذری، آرش، «فیشته و قوام یافتن اجتماعی سوژه»، پژوهش‌های فلسفی، سال ۱۵، شماره ۳۴، تابستان ۱۴۰۰، صص ۱-۲۲.

Doi: 10.22034/JPIUT.2021.40769.2618

ذاکرزاده، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). *ایده‌آلیسم آلمانی*، تهران: نشر پرسش.

کاپلستون، فردریک. (۱۳۸۸). *تاریخ فلسفه: جلد هفتم از فیشته تا نیچه*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی..

Breazeale, Daniel. (2013). *Fichte's Vocation of man: new interpretive and critical essays*. New York: State University of New York Press.

----- (2016). *Fichte's addresses to the German nation reconsidered*. New York: State University of New York Press.

----- (2018). *After Jena: New Essay on Fichte Later Philosophy*. Illinois: Northwestern University Press.

Bykova, Marina. (2020). *Bloomsbury Handbook of Fichte*. London: Bloomsbury Publishing.

Fichte, J. G. (2005). *The Science Of Knowing, J. G. Fichte's 1804 Lectures on the Wissenschaftslehre*. Translated By Dennish Schmidt. New York: State University of New York Press.

- (2009). *Addresses to the German Nation*. Translated By Gregory Moore. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2015). *Lectures on the theory of ethics (1812)*. Translated by Benjamin Crowe. New York: State University of New York Press.
- Hoeltzel, Steven. (2019). *The Palgrave Fichte Handbooks*. Chom: Palgrave Macmillan.
- Howard, Thomas A. (2006). *Protestant theology and the making of the modern German university*, New York: Oxford University Press.
- James, David. (2015). *Fichte's Republic: idealism, history, and nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nassar, Dalia. (2013). *The Romantic Absolute, Being and Knowing in Early German Romantic Philosophy. 1795–1804*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tillich. Paul. (1959). *Theology of Culture*, Ed by Robert c. Kimball, London: Oxford University Press.
- Zöller, Günter. (2016). *The Cambridge Companion to Fichte*. Cambridge: Cambridge University Press.

References

- Abazari, Arash. (2021). "Fichte and the Social Constitution of the Subject", *Philosophical Research*, 15(34), pp. 1-22. DOI: 10.22034/JPIUT.2021.40769.2618. [In Persian]
- Copleston, Frederick. (2009). *History of Philosophy: Volume 7, From Fichte to Nietzsche*. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Zakerzadeh, Abolqasem. (2009). *German Idealism*. Tehran: Porsesh Publishing. [In Persian]

استناد به این مقاله: کیانی، فرزاد، ولوی، پروانه، هاشمی، سیدجلال و صفایی مقدم، مسعود، خدای به مثابه معیار امر اخلاق و نسبت آن با مفهوم بیلدونگ در اندیشه متأخر فیخته، حکمت و فلسفه، ۲۰ (۷۸)، ۱۸۷-۲۱۰.

DIO: 10.22054/wph.2024.77502.2216

Hekmat va Falsafeh is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.